অধ্যায় ২ঃ মহাভাৰত

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ মহাভাৰতৰ ক্ৰমবিকাশ
২.৪ মহাভাৰতৰ বিষয়বস্তু
২.৫ মহাভাৰতৰ ৰচনাকাল
২.৬ মহাভাৰতৰ প্ৰভাৱ
২.৭ ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতৰ তুলনা
২.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
২.৯ অধিক জানিবলৈ
২.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
২.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- মহাভাৰতৰ বিকাশ কেইটা স্তৰত হৈছিল, সেই বিষয়ে গম পাব
- মহাভাৰতৰ বৰ্ণনীয় কথা বস্তুৰ লগত অৱগত হ'ব
- মহাভাৰতৰ ৰচনাৰ সময়সীমাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- মহাভাৰতৰ প্ৰভাৱ পিছৰ সময়ত কেনেদৰে পৰিছে, সেই বিষয়ে অৱগত হ'ব
- ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতৰ তুলনামূলক অধ্যয়ন এটিও এই অধ্যায়ত জানিব পাৰিব।

২.২ পৰিচয়

আপুনি আগৰ অধ্যায়ত ৰামায়ণৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিছে। এই অধ্যায়ত আপুনি মহাভাৰতৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব। সংস্কৃত আলংকাৰিকসকলে মহাভাৰতক শ্ৰেষ্ঠ মহাকাব্য বুলি গণ্য কৰে। প্ৰাচীন ভাৰতীয় ভৰতবংশীয় ৰাজৰ্ষিসকলক আলম কৰিয়েই এই কাব্য ৰচিত হৈছে। ইয়াত বহুতো আখ্যান আৰু উপাখ্যানৰ সমাহাৰ দেখা যায়। আকৌ মহাভাৰতক একেধাৰে ইতিহাস আৰু পুৰাণ বুলিও কোৱা হয়। মহত্ব আৰু গুৰুত্বৰ আধিক্য হেতুকে এই গ্ৰন্থক মহাভাৰত বুলি জনা যায়।

মহাভাৰতৰ ওপৰত আধাৰিত এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি মহাভাৰতৰ ৰচনাকাল, মহাভাৰতৰ প্ৰভাৱ তথা ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতৰ তুলনা কৰিব পাৰিব।

২.৩ মহাভাৰতৰ ক্ৰমবিকাশ

এতিয়া আপুনি মহাভাৰতৰ ক্ৰমবিকাশৰ বিষয়ে জানিব। মহাভাৰতৰ ৰচনা এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ত হোৱা নাই। সেয়ে ইয়াৰ ৰচকো এজন নহয় বুলি কব পাৰি আৰু ইয়াৰ সমাপ্তিও বহু শতাব্দী পিছতহে হয়।

বেদব্যাস কৃষ্ণদ্বৈপায়ণক মহাভাৰতৰ মুখ্য ৰচক হিচাপে ধৰা হয়। তেওঁ চন্দ্ৰবংশীয় প্ৰজাসকলৰ বিষয়ে লিখিবলৈ এই মূল গ্ৰন্থভাগ ৰচনা কৰে। কুৰুপাণ্ডৱৰ মাজত হোৱা যুদ্ধখনেই এই কাব্য ইতিহাসৰ প্ৰধান উপজীব্য বিষয়বস্তু। ব্যাসদেৱে ৰচনা কৰা মূল কাব্যখনক 'জয়কাব্য' বুলি জনা যায়। সম্ভৱত পাণ্ডৱসকলে কুৰুক্ষেত্ৰ যুদ্ধত জয়লাভ কৰা বাবেই এই কাব্যৰ নাম 'জয়কাব্য' হয়। এই কাব্যখনত ৮৮০০ টা মান শ্লোক থকা বুলি পণ্ডিত ***মেকডোনেলে*** অনুমান কৰে। মহাভাৰতৰ বিকাশ প্ৰধানকৈ তিনিটা স্তৰত হোৱা বুলি কোৱা হয়। ইয়াৰ ইঙ্গিত মহাভাৰতৰ আদি পৰ্বৰ (প্ৰথম পৰ্বৰ) শ্লোক এটিত পোৱা যায়—

মন্বাদি ভাৰতং কেচিদাস্তিকাদি তথাপৰে।
তথোপৰিচৰাদন্যে বিপ্ৰাঃ সম্যগধিগম্যতে।। ১.১.৫৩

বেদব্যাসে তেওঁৰ পাঁচজন শিষ্যৰ অন্যতম বৈশম্পায়ণক মূল 'জয়াখ্য' কাব্য প্ৰথমস্তৰত শিকাইছিল। এই কাব্যত বহুতো আখ্যান বা কাহিনীৰ বৰ্ণনা আছে। দ্বিতীয় স্তৰত বৈশম্পায়ণে পৰিবৰ্ধিত ৰূপত 'ভাৰতাখ্য' গ্ৰন্থ জন্মেজয় পৰীক্ষিতৰ সৰ্পযজ্ঞত আবৃত্তি কৰিছিল। আস্তিক আখ্যানেৰে তেওঁ এই গ্ৰন্থ আৰম্ভ কৰিছিল। তাত শ্লোকৰ সংখ্যা আছিল ২৪০০০। তৃতীয় স্তৰত মহাভাৰতাখ্য গ্ৰন্থ সৌতি লোমহৰ্ষণে নৈমিষাৰণ্যৰ সত্ৰযজ্ঞত শৌনকাদি মুনিসকলৰ আগত আবৃত্তি কৰিছিল। ইয়াৰ শ্লোক সংখ্যা হ'ল এশ হাজাৰ বা এক লক্ষ (১০০,০০০)। এই কথাৰ উল্লেখ মহাভাৰতত এনেদৰে পোৱা যায় —

অস্মিংস্তু মানুষ্যে লোক বৈশম্পায়নোক্তান্।
একং শতসহস্ৰং তু ময়োক্তং বৈ নিবোধত।

সৌতিয়ে আবৃত্ত কৰা মহাভাৰতখন বিশ্বকোষৰ নিচিনা পৰিণত হয়। কাৰণ তাত বিশ্বকোষৰ নিচিনা সকলো কথাই সন্নিবিষ্ট আছে। সেয়েহে ই বৰ্তমান এখন ইতিহাস, পুৰাণ, ধৰ্মশাস্ত্ৰ তথা মহাকাব্যত পৰিণত হৈছে। ভাৰত গ্ৰন্থ বিভিন্ন আখ্যান উপাখ্যানেৰে ভৰপূৰ। কিন্তু শেষত সৌতিয়ে যি কথা শৌনকাদি ঋষিসকলক শুনাইছিল তাত বিভিন্ন আখ্যান উপাখ্যান আৰু শেষত 'হৰিবংশ' অংশ যোগ দিয়ে আৰু ফলত ইয়াৰ আকাৰ বৃহৎ হৈ পৰে। সেইবাবে এই বৃহৎ গ্ৰন্থক 'মহাভাৰত' নামেৰে অভিহিত কৰা হয়।

মেকডোনেলঃ বিখ্যাত সংস্কৃত পণ্ডিত। এওঁ জাৰ্মানীৰ ব্যক্তি হয়।

২.৪ মহাভাৰতৰ বিষয়বস্তু

মহাভাৰতৰ ক্ৰমবিকাশৰ পিছত এতিয়া আপুনি মহাভাৰতৰ বিষয়বস্তুৰ লগত পৰিচিত হ'ব। মহাভাৰত ওঠৰটা (১৮) পৰ্বত বিভক্ত। প্ৰতিটো *পৰ্ব* আকৌ কেইবাটাও সৰ্গত বিভক্ত।

পৰ্ব ঃ অধ্যায়

ওঠৰতা (১৮) পৰ্বৰ নাম পৰ্যায়ক্ৰমে তলত উল্লেখ কৰা হ'ল — ১। আদি ২। সভা ৩। বন ৪। বিৰাট ৫। উদ্যোগ ৬। ভীষ্ম ৭। দ্রোণ ৮। কর্ণ ৯। শল্য ১০। সৌপ্তিক ১১। স্ত্রী ১২। শান্তি ১৩। অনুশাসন ১৪। অশ্বমেধিক ১৫। আশ্রমিক ১৬। মৌষল ১৭। মহাপ্রস্থানিক আৰু ১৮। স্বর্গাৰোহণ পর্ব

এতিয়া তলত আপুনি পর্বসমূহৰ বিষয়বস্তুৰ সংক্ষিপ্ত বিৱৰণ পঢ়িবলৈ পাব—

আদিপর্বত চন্দ্রবংশৰ বিস্তৃত ইতিহাস তথা কৌৰৱ পাণ্ডৱসকলৰ বংশ পৰিচয়, জন্ম শৈশৱ, কৈশোৰ, দ্রৌপদীৰ স্বয়ম্বৰ, কৃষ্ণৰ আগমণৰ বিৱৰণ পোৱা যায়।

সভাপর্বত পাণ্ডৱসকলৰ ইন্দ্রপ্রস্থত সভাগৃহ নিমার্ণকার্য, যজ্ঞৰ অনুষ্ঠান, দুর্যোধনসহ যুধিষ্ঠিৰৰ দ্যুতক্রীড়াত যুধিষ্ঠিৰে পণ হিচাপে ৰাজ্য, ধন, অনুজ ভাতৃসকল সহ পত্নী দ্রৌপদীকো হেৰুৱায়। ফলত পাণ্ডৱসকলে বাৰবছৰ বনবাস আৰু এবছৰ অজ্ঞাতবাসত থাকিবলৈ বাধ্য হয়। এই সকলোবোৰ বিষয়ৰ সবিশেষ বিৱৰণ এই সভা পর্বত পোৱা যায়।

বন পর্বত পাণ্ডৱসকলে বাৰ বছৰ কাল কাম্যক নামৰ বনত জীৱন নির্বাহ কৰে। বিৰাট পর্বত মৎস্যৰাজ বিৰাটৰ ৰাজপ্রাসাদত পাণ্ডৱসকলে এবছৰ সময় কটোৱাৰ বিৱৰণ আছে। এই পর্বতেই পঞ্চপাণ্ডৱ আৰু দ্রৌপদীয়ে ৰাজভৃত্যৰূপে ছদ্মবেশ ধৰি উপনাম লৈ বিৰাট ৰজাৰ ৰাজপ্রসাদত এবছৰ কাল কটায়।

উদ্যোগ পর্বত কুৰুক্ষেত্র যুদ্ধৰ আয়োজনৰ কথা বর্ণনা আছে। দুর্যোধনে কুশাগ্র পৰিমাণৰ ভূমিও বিনাযুদ্ধে যুধিষ্ঠিৰক এৰি দিবলৈ অস্বীকাৰ কৰে। এই পর্বটোৰ বিষয়বস্তু হৈছে পাঞ্চালৰাজ দ্রুপদ, মৎস্যৰাজ বিৰাট আৰু বার্ষেয় সাত্যকি প্রভৃতিৰ কথা মতে পাণ্ডৱসকলে নিজ ৰাজ্য উদ্ধাৰার্থে কৌৰৱসকলৰ সৈতে যুদ্ধ কৰিবলৈ কৰা আয়োজন।

উদ্যোগ পর্বৰ পিছৰ পাঁচটা পর্বত (ভীষ্ম, দ্রোণ, কর্ণ, শল্য আৰু সৌপ্তিক পর্বত) কুৰুক্ষেত্র যুদ্ধৰ সবিশেষ বিৱৰণ পোৱা যায়। ওঠৰদিনীয়া এই যুদ্ধত ভাগ লোৱা দুই দলৰ মুঠ ওঠৰ অক্ষৌহিনী (পাণ্ডৱৰ সাত অক্ষৌহিনী আৰু কৌৰৱৰ এঘাৰ অক্ষৌহিনী সৈন্য আৰু পঞ্চপাণ্ডৱ, কৃষ্ণ, সাত্যকি পাণ্ডৱপক্ষৰ), কৃপাচার্য্য, অশ্বত্থামা আৰু কৃতবর্মাৰ (কৌৰৱপক্ষৰ) বাহিৰে সকলো লোক যুদ্ধত নিহত হয়।

স্ত্রী পর্বত যুদ্ধত নিহত লোকসকলৰ শেষকৃত্যৰ বর্ণনা আছে।

পিছৰ দুটা পর্বত (শান্তি পর্ব আৰু অনুশাসন পর্ব) শৰশয্যাত শয়ন কৰি থকা ভীষ্মই যুধিষ্ঠিৰক ৰাজনীতি, সমাজনীতি, বর্ণাশ্রম ধর্ম, ধমার্থ কামমোক্ষ চতুর্বর্গ, বৈষ্ণৱ - শৈৱাদি পন্থাৰ বিষয়ে বিৱৰণ পোৱা যায়।

আশ্বমেধিক পর্বত যুধিষ্ঠিৰৰ হস্তিনাপুৰ প্রৱেশ, ৰাজ্যাভিষেক আৰু অশ্বমেধ যজ্ঞানুষ্ঠান সম্পন্ন কৰাৰ সবিশেষ বিৱৰণ পোৱা যায়।

আশ্রমিক পর্বত ধৃতৰাষ্ট্র, গান্ধাৰী আদিৰ বানপ্রস্থাশ্রমত প্রৱেশ আৰু দাবাগ্নিত প্রাণনাশৰ বিৱৰণ আছে। মৌষল পর্বত যদুকুল নাশ আৰু যাদৱকুলৰ বংশধৰ বজ্রৰ মথুৰাৰ ৰজাৰূপে অভিষিক্ত হোৱাৰ বিৱৰণ আছে। মহাপ্রস্থানিক পর্বত পাণ্ডৱসকলৰ দ্বাৰা পৰীক্ষিতৰ অভিষেক

আৰু পাণ্ডৱসকলৰ মহাপ্রস্থানৰ বর্ণনা আছে।

স্বর্গাৰোহন পর্বত যুধিষ্ঠিৰৰ স্বর্গাৰোহনৰ সবিশেষ বিৱৰণ আছে।

২.৫ মহাভাৰতৰ ৰচনাকাল

মহাভাৰতৰ বিষয়বস্তুৰ পিছত এতিয়া আপুনি ৰচনাকালৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব। মহাভাৰতৰ ৰচানকাল সম্বন্ধে পণ্ডিতসকলে বেলেগ বেলেগ মত পোষণ কৰে। কোনো এক নির্দিষ্ট কালত ইয়াৰ ৰচনা আৰম্ভ হৈ শেষ হোৱা নাই। সাধাৰণতে ইয়াৰ ৰচনা ১০০০ খৃঃ পূঃ ৰ পৰা ৪০০ খৃঃ লৈকে এই সুদীর্ঘ কাল ধৰা হয়। সেই ফালৰ পৰা মহাভাৰতৰ উচ্চতম আৰু নিম্নতম সময়সীমা তলত নির্ধাৰণ কৰা হৈছে —

১) গুপ্তকালত পোৱা এক শিলালিপিৰ পৰা জনা যায় যে মহাভাৰত একলাখ শ্লোকৰ সমষ্টি। সেয়েহে মহাভাৰতৰ ৰচনাকাল ইয়াতকৈ (শিলালিপিতকৈ) বহুত আগৰ বুলি ধাৰণা কৰা হয়।

২) খ্রীষ্টীয় ষষ্ঠ শতিকাত বিদেশত মহাভাৰত জাভা আৰু বালিদ্বীপৰ কবিভাষালৈ অনুদিত হ'লে নিশ্চয় তাতকৈ বহুকাল আগতে ভাৰতবর্ষত উক্ত গ্রন্থ ৰচিত হ'ব লাগিব।

৩) খ্রীষ্টীয় তৃতীয় শতিকামানতে পণ্ডিতসকলৰ মতে মহাভাৰত চীনত প্রচাৰ হয়। গতিকে তাৰ আগতেই নিশ্চয় মহাভাৰত ভাৰতবর্ষত ৰচিত হয়।

৪) খ্রীষ্টীয় প্রথম শতিকাৰ বৌদ্ধ কবি অশ্বঘোষকৃত বজ্রসূচিকোপনিষদতো মহাভাৰতৰ শ্লোকৰ উল্লেখ আছে।

৫) খ্রীষ্টীয়পূর্ব পঞ্চম শতিকাৰ প্রসিদ্ধ বৈয়াকৰণ পাণিনিয়ে তেওঁৰ অষ্টাধ্যায়ীত ভীষ্ম, যুধিষ্ঠিৰ, বিদুৰ প্রভৃতি চৰিত্রসহ মহাভাৰতৰ উল্লেখলৈ চাই মহাভাৰতৰ ৰচনাকাল পঞ্চম শতিকাৰ আগতেই হোৱা বুলি অনুমান কৰিব পাৰি।

৬) ভাসে (খৃঃ পূঃ ৩০০ - ৪০০ অব্দ) তেওঁৰ সাতখন ক্ষুদ্র নাটক মহাভাৰতৰ বিভিন্ন ঘটনাৰ আলমত ৰচনা কৰিছে। গতিকে সেইফালৰ পৰা মহাভাৰততৰ ৰচনা ভাসৰ সময়ৰ আগতেই হোৱা বুলি কব পাৰি।

৭) সূত্র সাহিত্যৰ অন্তর্গত আশ্বলায়ন গৃহ্যসূত্র, শাংখায়ন শ্রৌত সূত্র, বৌধায়ন ধর্মসূত্র আদিত মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ কিছু বর্ণনা পোৱা যায়। কাশিকা, ৰামগোপাল আদি পণ্ডিতৰ মতে কল্পসূত্রবোৰৰ ৰচনা কাল খৃঃ পূঃ ৮০০ - ৫০০ অব্দৰ ভিতৰত। এনেবোৰ প্রমাণৰ পৰা মহাভাৰতৰ ৰচনাৰ উচ্চতম সীমা খৃঃ পূঃ দশম শতিকা বুলি কব পাৰি।

৮) সপ্তম শতিকাৰ গদ্যকাৰ সুৰন্ধুয়ে তেওঁৰ "বাসৱদত্তা" গ্রন্থত মহাভাৰতৰ উল্লেখ কৰিছে।

৯) সপ্তম শতিকাৰ আন এজন দার্শনিক কবি কুমাৰিল ভট্টই নিজ গ্রন্থত মহাভাৰতৰ উদ্ধৃতি দিছে।

১০) গদ্যকাৰ বাণভট্টই (খৃঃ ৬৫০) তেওঁৰ "কাদম্বৰী" গ্রন্থত মহাকাল মন্দিৰৰ বর্ণনা প্রসংগত মহাভাৰতৰ কথা উল্লেখ কৰিছে।

১১) ৫০০ খৃষ্টাব্দৰ দানপাত্ৰ কিছুমানত মহাভাৰতৰ উল্লেখ পোৱা যায়।

১২) বিভিন্ন পণ্ডিতে মহাভাৰতৰ ৰচনা বিভিন্ন ধৰণে নিৰ্ধাৰণ কৰিছে। কিছুমানৰ মতে অন্তিমসীমা খৃঃ পূঃ ৫০০ অব্দ আৰু কিছুমানৰ মতে খৃঃ পূঃ ৩৫০ - ৩২০ অব্দৰ মাজত ৰচিত।

২.৬ মহাভাৰতৰ প্ৰভাৱ

মহাভাৰতৰ ৰচনাকালৰ পিছত এতিয়া আপুনি মহাভাৰতৰ প্ৰভাৱ পৰৱৰ্তী সাহিত্যৰ ওপৰত কেনেদৰে পৰিছে, সেই বিষয়ে গম পাব। ভাৰতীয় সাহিত্যৰ ওপৰত মহাভাৰতৰ প্ৰভাৱ অপৰিসীম। মহাভাৰতৰ পাতত থকা বিভিন্ন নীতিকথা, ধৰ্মকথাসমূহ নানাধৰণে প্ৰকাশ পাইছে।

শ্ৰীমদ্ভগবদ্গীতা, বিষ্ণুসহস্ৰনাম, অনুগীতা, ভীষ্মস্তৱৰাজ আৰু গজেন্দ্ৰমোক্ষ নামৰ পাঁচখন গ্ৰন্থ মহাভাৰতৰ বুকুৰ পৰাই প্ৰকাশ পাইছে। মহাভাৰতৰ আধাৰত বিভিন্ন মহাকাব্য, কাব্য, নাটক, কথাসাহিত্য আদি ৰচিত হৈছে। মহাকবি ভাস, কালিদাস, মাঘ, ভট্টনাৰায়ণ, ভাৰবি, শ্ৰীহৰ্ষ, ৰাজশেখৰ, ক্ষেমেন্দ্ৰ আদি কবিসকলে মহাভাৰতৰ আলমতে বিভিন্ন গ্ৰন্থ ৰচনা কৰি থৈ গৈছে।

মহাকবি ভাসৰ ছয়খন নাটক (পঞ্চৰাত্ৰ, দূতকাব্য, দূতঘটোৎকচ, উৰুভংগ, কৰ্ণভাৰ, মধ্যমব্যায়োগ) মহাভাৰতৰ বিভিন্ন কাহিনীক আশ্ৰয় কৰি ৰচিত হৈছে।

মহাকবি কালিদাসৰ অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ নাটকখন মহাভাৰতৰ আদি পৰ্বত থকা শকুন্তলোপাখ্যানক অবলম্বন কৰি ৰচিত হৈছে।

ভট্টনাৰায়ণৰ বেণীসংহাৰ নাটক মহাভাৰতৰ কাহিনীৰ আধাৰতেই ৰচিত হৈছে। শ্ৰীহৰ্ষ ৰচিত নৈষধচৰিত মহাকাব্য মহাভাৰতৰ নলোপাখ্যানৰ আধাৰত ৰচিত হৈছে। ইয়াৰ উপৰিও মাঘৰ "শিশুপালবধ" মহাকাব্যখন মহাভাৰতত বৰ্ণিত শিশুপালৰ কাহিনীক লৈ ৰচিত হৈছে। ভাৰবিৰ "কিৰাতাৰ্জুনীয়ম্" মহাকাব্যখন মহাভাৰতত বৰ্ণিত শিৱ আৰু অৰ্জুনৰ সংবাদ লৈ ৰচিত। ঠিক তেনেদৰে ত্ৰিবিক্ৰমভট্টৰ "নলচম্পূ" নামৰ চম্পূকাব্যখন মহাভাৰতৰ নলোপাখ্যানক অবলম্বন কৰি ৰচিত হৈছে। ক্ষেমেন্দ্ৰৰ "ভাৰতমঞ্জৰী" খন মহাভাৰতৰ সাৰাংশ কৰিয়েই ৰচিত হৈছে। ইয়াৰ উপৰিও বহুতো প্ৰাচীন গ্ৰন্থ তথা আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাবোৰতো সাহিত্যিকসকলে মহাভাৰতক উপজীব্য কৰি নানা গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছে।

২.৭ ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতৰ তুলনা

এতিয়া আপুনি ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতৰ পাৰ্থক্য জানিব পাৰিব। ৰামায়ণ বা মহাভাৰত এই দুয়োখন মহাকাব্যই ভাৰতীয় সভ্যতা সংস্কৃতি, ৰীতি নীতি আৰু সাহিত্যৰ ওপৰত অপৰিসীম প্ৰভাৱ পেলাইছে। দুয়োখন গ্ৰন্থই ভাৰতীয় সাহিত্যৰ দুটা ভিন্ন যুগক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছে। তলত দুয়োখন গ্ৰন্থৰ তুলনা দাঙি ধৰা হ'ল —

১) ৰামায়ণৰ ৰচক হৈছে আদিকবি বাল্মীকি আৰু মহাভাৰতৰ ৰচক হৈছে পৰাশৰৰ পুত্ৰ মহামুনি কৃষ্ণদ্বৈপায়ন বেদব্যাস।

২) ৰামায়ণৰ মূল কথা হৈছে ৰাম ৰাৱণৰ যুদ্ধ। আনহাতে মহাভাৰতৰ প্ৰধান বিষয়বস্তু হৈছে কৌৰৱ আৰু পাণ্ডৱসকলৰ মাজত হোৱা যুদ্ধ।

৩) ৰামায়ণ সাতটা কাণ্ডত বিভক্ত আৰু প্ৰতিটো কাণ্ড বিভিন্ন সৰ্গত বিভক্ত। মহাভাৰত আকৌ ওঠৰ (১৮) টা পৰ্বত বিভক্ত। প্ৰতিটো পৰ্ব অনেক অধ্যায়ত বিভক্ত।

৪) বিস্তৃতিৰ ফালৰ পৰা দেখা যায় যে ৰামায়ণ মহাভাৰতৰ এক চতুৰ্থাংশ মাত্ৰ। ৰামায়ণৰ শ্লোকসংখ্যা ২৪০০০। অন্যহাতে মহাভাৰত প্ৰায় এক লাখ শ্লোকৰ সমষ্টি।

৫) মহাভাৰতৰ ৰচনা ৰামায়ণতকৈ পিছৰ। কাৰণ মহাভাৰতৰ বনপৰ্বত ৰামোপাখ্যানৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়।

৬) ৰামায়ণৰ ভাষা মহাভাৰতৰ তুলনাত অধিক বিশুদ্ধ। চৰিত্ৰ চিত্ৰণ, ছন্দ-অলংকাৰ, ৰসাদিৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত ৰামায়ণৰ উৎকৃষ্টতা সহজে চকুত পৰে।

৭) ৰামায়ণত সতীদাহৰ উল্লেখ পোৱা নাযায়; কিন্তু মহাভাৰতত আছে। উদাহৰণস্বৰূপে মাদ্ৰীৰ সতীদাহ।

৮) মহাভাৰতৰ নাৰী দ্ৰৌপদী প্ৰতিশোধপৰায়ণা স্বভাৱৰ, কিন্তু ৰামায়ণৰ সীতা ধীৰ স্থিৰ।

৯) মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ বৰ্ণনাত ৰামায়ণতকৈ অধিক বাহুল্যতা দেখা যায়। ৰণনীতিৰ কৌশলগত দিশত মহাভাৰতৰ যোদ্ধাসকল বেছি আগৰণুৱা। আনহাতে ৰামায়ণত শিল লৈ বান্দৰ ৰাক্ষসসকলে যুদ্ধ কৰা দেখা যায়।

১০) ৰামায়ণৰ সমাজ আদৰ্শবাদৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। মহাভাৰতৰ সামাজিক ব্যৱস্থাত আদৰ্শবাদৰ স্থান নাই।

১১) ৰামায়ণৰ নায়িকা সীতা আৰু মহাভাৰতৰ নায়িকা দ্ৰৌপদীৰ জন্ম অলৌকিকভাৱে হোৱা দেখা যায়। দুয়োজনী নায়িকাৰ বিবাহ স্বয়ম্বৰৰ জৰিয়তে সম্পন্ন হৈছে। ৰামায়ণত যি ধৰণেৰে সিংহাসনৰ উত্তৰাধিকাৰিত্বলৈ ৰামৰ বনবাস হৈছে, ঠিক তেনেধৰণেৰে যুধিষ্ঠিৰাদি পঞ্চপাণ্ডৱৰো সিংহাসন লৈ বনবাস হৈছে।

এনেধৰণেৰে বিশ্লেষণ কৰিলে দেখা যায় যে ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতৰ বৰ্ণনীয় বিষয়ৰ মাজত অমিলৰ পৰিমাণেই বেছি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ মহাভাৰতত কেইটা পৰ্ব আছে?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ঃ মহাভাৰতৰ শেষৰ পৰ্বটোৰ নাম কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ ভাসৰ কেইখন নাটক মহাভাৰতৰ আধাৰত ৰচিত?

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ 'নলচম্পূ' নামৰ চম্পূকাব্যখন কিহৰ আধাৰত ৰচিত?

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ ভাৰত মঞ্জৰীৰ ৰচক কোন?

.....

প্ৰশ্ন নং ৬ঃ সুবন্ধুয়ে লিখা গ্ৰন্থখনৰ নাম কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৭ঃ পাণিনিয়ে ৰচনা কৰা গ্ৰন্থখনৰ নাম কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৮ঃ সপ্তম শতিকাৰ এজন দাৰ্শনিক কবিৰ নাম লিখক।

.....

প্ৰশ্ন নং ৯ঃ "কাদম্বৰী" গ্ৰন্থৰ লিখক কোন?

.....

প্ৰশ্ন নং ১০ঃ মহাভাৰতৰ ৰচক কোন?

.....

২.৮ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মহাভাৰতৰ ক্ৰমবিকাশৰ বিষয়ে জানিলে, এই বিকাশ প্ৰধানকৈ তিনিটা স্তৰত হোৱা বুলি কোৱা হয়।
- মহাভাৰতৰ বিষয়বস্তু সম্পৰ্কে গম পালে, সৰ্বমুঠ ওঠৰটা পৰ্বত মহাভাৰত বিভক্ত।
- মহাভাৰতৰ সময়সীমাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলে, কিছুমানৰ মতে অন্তিম সীমা খৃঃপূঃ ৫০০ অব্দ আৰু কিছুমানৰ মতে খৃঃ পূঃ ৩৫০-৩২০ অব্দৰ মাজত ৰচিত।
- অন্যান্য সংস্কৃত সাহিত্যৰ ওপৰত মহাভাৰতৰ প্ৰভাৱ দেখা যায়। যেনে- ভাসৰ ছয়খন নাটক, কালিদাসৰ এখন নাটক মহাভাৰতৰ আধাৰত ৰচিত।
- ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতৰ এটি তুলনামূলক অধ্যয়নৰ পৰা দেখা যায় যে মহাভাৰতৰ ৰচনা ৰামায়ণতকৈ পিছত হৈছে।

২.৯ অধিক জানিবলৈ

১) শর্মা, থানেশ্বৰ; *সংস্কৃত সাহিত্যৰ ইতিবৃত্ত;* গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ ।

২) গোস্বামী, হৰমোহন দেৱ; *সংস্কৃত সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী;* পাণবজাৰ, গুৱাহাটী ঃ বুকলেণ্ড।

২.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ১৮ টা (ওঠৰটা)

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ স্বর্গাৰোহণ পর্ব

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সাতখন নাটক

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ মহাভাৰতৰ নলোপাখ্যান

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ক্ষেমেন্দ্র

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ বাসবদত্তা

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ অষ্টাধ্যায়ী

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ কুমাৰিল ভট্ট

৯নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ বাণভট্ট

১০নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ কৃষ্ণদ্বৈপায়ণ বেদব্যাস।

২.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন ঃ (৫০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ১ঃ মহাভাৰতৰ বিষয়বস্তু সম্পর্কে লিখক।

(খ) চুটি প্রশ্ন ঃ (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ১ঃ ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতৰ এটি তুলনামূলক অধ্যয়ন কৰক।

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন ঃ (৩০০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ১ঃ মহাভাৰতৰ ক্রমবিকাশৰ বিষয়ে এটি টোকা লিখক।

*** ***** ***